

ψυχική υγεία & στίλ

Υπό μίαν ορισμένη έννοια, η ψυχανάλυση κατέστρεψε την ιδέα του στίλ. Σήμερα δεν μας απασχολεί πια πώς θα *σφυρηλατήσουμε* έναν καλύτερο εαυτό, αλλά πώς θα *απαλλάξουμε* τον «παραμορφωμένο» μας εαυτό από τις εξωτερικές βλαπτικές επενέργειες, για να τον επαναφέρουμε στην υποτιθέμενη κατάσταση υγείας, που αποτελεί τη *φυσιολογική* του κατάσταση.

Η έννοια του στίλ είναι συνυφασμένη με εκείνη του κοινωνικού δέοντος. Το στίλ είναι κατηγορία της αισθητικής συνείδησης, εκείνης που αποτιμά τον κόσμο και τον ιεραρχεί. Και βέβαια αυτή η αποτίμηση ακολουθεί πρότυπα και νόρμες που έχουν ως σημείο αναφοράς τους την κοινωνία – είτε εκπορεύονται είτε όχι από αυτήν. Η κοινωνία μάς προσφέρει μια απέραντη ποικιλία από δέοντα, κι εμείς λαξεύουμε το προσωπικό μας στίλ μέσα από μια περίπλοκη διαδικασία αποδοχής και απόρριψης. Εκείνο που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι το στίλ δημιουργείται πάντοτε εν αναφορά προς ορισμένα δέοντα, προς ορισμένους κανόνες. Ακόμη και όταν το στίλ που επιλέγουμε είναι εκκεντρικό, δεν παύει να είναι εκδήλωση μιας θέσης που παίρνουμε απέναντι στις κοινωνικές επιταγές. Ο εκκεντρικός δεν είναι άμοιρος των κοινωνικών δεόντων. Είναι απλώς αντίθετος με τα περισσότερα απ' αυτά.

(Και δεν είναι αντίθετος «κατά τύχην», γιατί τότε δεν θα είχε διόλου στίλ. Το γεγονός ότι διαπιστώνουμε στον τρόπο ζωής του εκείνου που ονομάζουμε στίλ σημαίνει πως ο άνθρωπος αυτός δρα *περιεσκεμμένα*. Η εικόνα που μας παρουσιάζει έχει *οργανική συνοχή*, δεν

αποτελεί απόρροια τυχαίων διαδικασιών. Δεν υπάρχει τυχαίο στίλ, όπως δεν υπάρχει τυχαίο έργο τέχνης).¹

Οι άνθρωποι που διαθέτουν στίλ είναι λοιπόν άνθρωποι με πλήρη συνείδηση του κοινωνικού τους περιγύρου. Ξέρουν (είτε εκπεφρασμένα είτε ανομολόγητα) τι τους ενοχλεί και τι τους αρέσει απ' όσα συναντούν στο δρόμο τους. Και η οριοθέτηση του εαυτού τους ως προς αυτά τα ενοχλητικά ή ευάρεστα σημεία αποτελεί το στίλ τους.

Με την έλευση της ψυχανάλυσης η μέριμνα για τις κοινωνικές επιταγές άρχισε να υποχωρεί γιατί εκείνο που η ψυχανάλυση επιδιώκει είναι ο *καθαρός* της ψυχής και όχι η *διαμόρφωσή* της. Το ψυχαναλυτικό μοντέλο θέλει την ψυχή ρυπαρή, και ο ρύπος της είναι αυτές ακριβώς οι κοινωνικές επιταγές. Αυτές είναι που πρέπει να αποβάλει για να αναδυθεί επιτέλους ελεύθερη και υγιής.

Το καθάρισμα ενός βρωμισμένου δοχείου μπορεί να είναι εξαιρετικά δυσχερές υπόθεση. Δεν απαιτεί όμως *τέχνη* (art), αλλά *υπομονή* και ίσως μια κάποια *δεξιότητα* (skill, craft). Έτσι ακριβώς και η ανάρρωση από μια ασθένεια δεν συνιστά καλλιτεχνικό γεγονός, αν και, ομολογουμένως, συνιστά ένα ευχάριστο γεγονός.

Η ψυχανάλυση μετέτρεψε τον κόσμο μας σ' ένα σανατόριο, όπου το καλύτερο που μπορείς να περιμένεις είναι επιφωνήματα ανακούφισης: όχι επιφωνήματα θαυμασμού ή έκστασης. Όλοι προσπαθούμε να «ηρεμήσουμε», αντί να δραστηριοποιηθούμε. Να θυμηθούμε τι πήγε στραβά, αντί να επινοήσουμε τρόπους για να το ισιώσουμε.²

Θαρρώ πως η σημερινή αγωγή των ανθρώπων τείνει να μειώσει την αντοχή τους στον πόνο. Ένα σχολείο θεωρείται σήμερα καλό, αν «τα παιδιά περνούν καλά». Παλιότερα, κάτι τέτοιο δεν μπορούσε να θεωρηθεί κριτήριο. Οι γονείς θέλουν επίσης τα παιδιά τους να γίνουν σαν κι αυτούς... όμως τα υποβάλλουν σε μιαν εκπαίδευση εντελώς διαφορετική απ' τη δική τους. Για την αντοχή στον πόνο δυάρα δε δίνουν, γιατί υποτίθεται πως πόνος πια δεν πρέπει να υπάρχει, δεν είναι πια της μόδας.

Wittgenstein, Πολιτισμός & αξίες, 109-110 (1948)

Αλλά, άραγε, αν μάθω την αιτία που έσπασε το τζάμι μου, η γνώση της θα με βοηθήσει να το κολλήσω ή να το αντικαταστήσω; Θα μου λύσει σίγουρα μια απορία, αλλά δεν θα μου αποκαταστήσει τη ζημιά.

Θα μου πείτε, βέβαια, πως η ψυχή δεν είναι σπασμένα τζάμια και στραβωμένα σίδερα. Άλλωστε ο Freud απέδειξε *πειραματικά* πως η αναγωγή στα αίτια φέρνει ένα αίσθημα ανακούφισης στον ψυχικά ασθενή. Αλλά δεν θα ήθελα να διαμφισβητήσω είτε την ευλογοφάνεια του πρώτου είτε την αλήθεια του δεύτερου. Εκείνο που με ανησυχεί είναι ότι ολόκληρος ο εννοιολογικός μας εξοπλισμός έχει προσαρμοσθεί στο ψυχαναλυτικό ιδεώδες. Ακόμη κι αν ο Freud έχει δίκιο, το στίλ του ανθρώπου δεν έχει να κάνει με την ψυχική του *υγεία*, αλλά –αν θέλετε– με την *ψυχική του μορφή*. Υγιεινή και αισθητική της ψυχής θα 'πρεπε να είναι, και είναι, δύο πράγματα εντελώς ξέχωρα. Το δυστύχημα είναι ότι, στις μέρες μας, έπαψαν να συνυπάρχουν, και το δεύτερο έδωσε τη θέση του στο πρώτο. Γιατί συνέβησαν έτσι τα πράγματα είναι ίσως ένα ενδιαφέρον πρόβλημα για τους κοινωνιολόγους ή τους ψυχολόγους. Όχι για τους φιλοσόφους. Εμείς δεν αναζητούμε εξηγήσεις, παρά μονάχα μια βαθύτερη κατανόηση εκείνου που συμβαίνει.³ Θέλουμε να δούμε σε εντονότερο φως εκείνο που σιγά-σιγά πέφτει στη σκιά· να μιλήσουμε δυνατά για εκείνο που ούτε σαν ψίθυρος δεν φαίνεται να ηχεί σ' αυτιά μας.

Το στίλ του ανθρώπου, εκείνο που, σε κάποια παλαιότερη εποχή, έδινε τον *χαρακτήρα*, δεν υπάρχει πια. Η *απουσία* στίλ, αυτό είναι ο χα-

ρακτήρας της δικής μας εποχής ή –αν θέλετε– το στίλ της. Και στις θεωρίες του Freud έχουμε την πρώτη κραυγαλέα συγκεκριμενοποίηση αυτού του φαινομένου. Δεν θα ήταν ίσως υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ο ερχομός της ψυχανάλυσης *σημαίνει* την αποχώρηση της τέχνης, όχι υπό την έννοια ότι το πρώτο αποτελεί την αιτία του δευτέρου (πράγμα για το οποίο δεν μ’ ενδιαφέρει να εκφέρω γνώμη), αλλά υπό την έννοια ότι τέχνη και ψυχανάλυση μαρτυρούν δύο εντελώς αντίθετες ψυχικές ροπές. Η υποχώρηση του καλλιτεχνικού αισθήματος προς χάριν εκείνου που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει «αίσθημα υγείας» δεν εκδηλώνεται μονάχα στην πτωχεία της καλλιτεχνικής προσφοράς, αλλά πολλές φορές στο ίδιο το περιεχόμενο της τελευταίας. Ακόμη και η καλλιτεχνική δημιουργία στις μέρες μας δεν είναι, κατά μίαν έννοια, «δημιουργική». Περισσότερο απεικάζει ψυχικές καταστάσεις, παρά μιλάει για ιδέες (η διαφορά ανάμεσα στον εξηρησιονισμό του αιώνα μας και τον κλασικισμό της Αναγέννησης).

Δεν αποτελεί μέρος του έργου του φιλοσόφου η αξιολόγηση της έκπτωσης της τέχνης εν σχέσει προς το σύνολο των ανθρωπίνων αξιών. Ίσως κάποτε έρθει μια εποχή, κατά την οποία η τέχνη, ως ανθρωπίνη έκφανση, να θεωρείται αμελητέα, αδιάφορη, πλανημένη, καταστροφική ή ό,τι άλλο. Και δεν πρόκειται ούτε οι φιλόσοφοι εκείνης της μακρινής εποχής να γνωμοδοτήσουν περί τούτου. Το μόνο που –είτε στο παρόν είτε στο μέλλον– οι φιλόσοφοι θα μπορούν να κάνουν είναι να βρίσκουν *σχέσεις* ανάμεσα στα φαινόμενα και να φωτίζουν το ένα με το φως του άλλου.

Τίποτε λοιπόν, πιστεύω, δεν βοηθάει πιο πολύ στην κατανόηση του σημερινού ανθρώπου, από τη διερεύνηση της έννοιας «απώλεια του στίλ» και του συσχετισμού της με την άνευ προηγουμένου επιτυχία της ψυχανάλυσης.

Όταν βλέπεις τη ζωή σου σαν ένα καλλιτέχνημα του οποίου εσύ είσαι ο δημιουργός, όλη σου η προσοχή είναι στραμμένη στο πώς θα βελτιώσεις το δημιούργημά σου. Όπως ο γλύπτης γυροφέρνει το μάρμαρο που παίρνει σιγά-σιγά μορφή, απομακρύνεται να το ζυγίσει με το μάτι από μακριά, πλησιάζει να χτυπήσει με το καλέμι

κάτι που δεν του φάνηκε καλό, απομακρύνεται ξανά για να το κοιτάξει απ’ όλες τις μεριές, κάπως έτσι ο ‘στιλίστας της ζωής’ εκλεπτύνει σιγά-σιγά τη συμπεριφορά του, εις τρόπον ώστε να φτάσει κάποια στιγμή να εκφράζει τέλεια εκείνο που θέλει να πει. Κι όλη αυτή η διαδικασία αυστηρής τοποθέτησης απέναντι στην κοινωνία είναι για την ψυχική εξίσου επικίνδυνη με την πορεία του σχοινοβάτη πάνω στο τεντωμένο σχοινί. Ο ψυχισμός υφίσταται καταπονήσεις καθώς του περιορίζεις την ελευθερία, και μπορεί αυτή η συνεχής σου επαγρύπνηση για την επίτευξη της τελειότητας να τον οδηγήσει σε στρεβλώσεις, ακόμη και σε κατακερματισμό.

Να, λοιπόν, θα πει κανείς, πού αποσκοπεί αυτή η στροφή προς την ψυχική υγιεινή. Τι να την κάνει την τέχνη όταν είσαι *άρρωστος*; Ο κάθε αξιολογός καλλιτέχνης που αγωνίζεται να διαμορφώσει ένα στίλ, που πασχίζει να ακουστεί ο λόγος του ευδιάκριτα μέσα από την τρομακτική πολυφωνία, είναι στην ουσία ένας άνθρωπος άρρωστος, δίχως ψυχική ισορροπία, σε μια κατάσταση συνεχούς έντασης και άγχους για το τέλειο.

Αλλά αυτό με πολύ απλά λόγια σημαίνει: Τέχνη και ψυχική ισορροπία είναι πράγματα ασυμβίβαστα. Και καλούμαστε ν’ αποφασίσουμε κατά πόσον θα ήμασταν πρόθυμοι να αποκαλέσουμε όλους τους μεγάλους καλλιτέχνες του παρελθόντος ανισόρροπους, διαφοροποιώντας τους εαυτούς μας, ή τουλάχιστον όσους προσυπογράφουν τη στροφή αυτή, βάσει του γεγονότος ότι, καταργώντας την τέχνη και, μαζί μ’ αυτήν, κάθε καταπονητική της ψυχής δραστηριότητα, κερδίζουμε το ύπατο αγαθό της υγείας. Το σύνθημα «Κάτω η δημιουργία, ζήτω η ψυχική υγεία» αποτελεί, θα μπορούσε να πει κανείς, το ίζημα της μεταφροϊδικής κοσμοαντίληψης.

Αν όμως δεν είμαστε πρόθυμοι να παραδώσουμε στο πυρ τον πολιτισμό του παρελθόντος, αλλά πιστεύουμε ότι εμφορούμαστε ακόμη από τις αρχές του, γιατί η δημιουργία έχει νόημα για μας, τότε σίγουρα δεν μπορούμε να δεχτούμε την εξίσωση της δημιουργίας με την ψυχική ασθένεια. Δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι αυτός που επιδιώκει την τελειότητα είναι υποψήφιος ψυχοπαθής, γιατί δεν μπορούμε να απομακρύνουμε την επιδίωξη

της τελειότητας από την τέχνη. ‘Μετριοπαθείς’ καλλιτέχνες δεν είναι σε θέση να παραγάγουν *μεγάλη* τέχνη. Και, εν τοιαύτη περιπτώσει, αν ό,τι λατρεύουμε και προσκυνούμε είναι ψυχικά προβληματικό, τότε, μα την αλήθεια, λατρεύουμε την αρρώστια μας. Μόνο που δεν είχαμε ποτέ σκεφτεί να την ονομάσουμε *αρρώστια*, μέχρις ότου ήρθε ο Freud.

Η αγάπη του Ρωμαίου για την Ιουλιέτα είναι άρρωστη, γιατί είναι γεμάτη ταραχή και αγωνία και σύγκρουση. Αλλά τι είδους έρωτας θα απέμενε δίχως σύγκρουση και ταραχή; Δεν θέλω να πω ότι αυτό που θα ‘μενε δεν θα ήταν *ευχάριστο*. Κάθε άλλο. Άλλωστε μας το επιβεβαιώνουν οι πάντοτε χαμογελαστές συνεντεύξεις των σουσιών επιστημόνων και πορνογράφων που ο καθένας από τη σκοπιά του διακηρύσσει τη «φυσικότητα» του έρωτα. Το μόνο που θέλω να πω είναι πως, αν *αυτός* ο έρωτας είναι το ιδεώδες μας, τότε ο *σαιχηπρικός* έρωτας δεν είναι σε θέση να μας συγκινήσει, γιατί πώς να μας συγκινήσει κάτι που μήτε γνωρίσαμε μήτε *θα θέλαμε* να γνωρίσουμε; Οι ήρμιοι εραστές, και οι εραστές της ηρεμίας εν γένει, *δεν μπορεί* να ανήκουν στον κόσμο της τέχνης είτε ως δημιουργοί είτε ως παρατηρητές. Η *έννοια* που έχουν για τη ζωή είναι ασυμβίβαστη με την τέχνη, κι αυτό γιατί στον πυρήνα της δεν βρίσκεται η δημιουργία, αλλά η ψυχική υγεία.

Εκείνο που εγώ βλέπω περισσότερο διάχυτο σήμερα είναι το φροϋδικό *πνεύμα*. Ίσως αυτό το πνεύμα να ευνοείται από τις κοινωνικές συνθήκες. Ίσως μέσα σ’ *αυτόν* τον κόσμο ο άνθρωπος να προτιμάει την υγεία από τη δημιουργία. Θα ήταν όμως χρήσιμο να διατηρούμε ανάγλυφη στο μυαλό μας την ασυμβατότητα αυτής της νοοτροπίας με εκείνη κάποιων παλαιότερων εποχών. Γιατί συχνά επαναπαυόμαστε στο γεγονός ότι μερικοί απόηχοι της παλαιάς εποχής⁴ φτάνουν στ’ αυτιά μας και παρηγορούμαστε με την ελπίδα πως η τέχνη ακόμα ζει και συνυπάρχει με τον κλινήρη μας ψυχισμό. Κι έτσι αποκλείουμε απ’ τον εαυτό μας ακόμη και τη δυνατότητα να θορυβείται, όταν πράγματα που τον *στηρίζουν* κλονίζονται επικίνδυνα. ●

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Εν όψει των διαφόρων ανοησιών που έχουν κατά καιρούς λεχθεί περί του τυχαίου στην τέχνη, της αυτόματης γραφής στην ποίηση και της –φροϋδικής προέλευσης– πεποίθησης ότι ο καλλιτέχνης μπορεί να αποτυπώσει στο μέσον του (medium) απευθείας το περιεχόμενο της ψυχής του (του υποσυνειδήτου του), χωρίς την παρεμβολή της διάνοιας, αξίζει τουλάχιστον ένα σχόλιο προς εξορκισμό αυτών των δεισιδαιμονιών. Η ύπαρξη του τυχαίου στην τέχνη είναι είτε μια *εσκεμμένη* παρεμβολή ‘περιοχών’ όπου ο καλλιτέχνης θεωρεί ότι παύει να σκέφτεται και ακολουθεί το υποσυνείδητο ή το ένστικτό του, είτε μια εντελώς τυχαία διαδικασία, την οποία εκείνος εκθέτει, εν συνεχεία, προς αποτίμησιν. Αλλά στην πρώτη περίπτωση επιλέγει τη μορφή, τη διάρκεια κτλ. του ‘τυχαίου’, οπότε δίνει όνομα στη *δημιουργία* του, ενώ στη δεύτερη χάνει το δικαίωμα να ονομάζεται καλλιτέχνης, εφόσον, ως

μη σκεπτόμενος, λειτουργεί σαν αυτόματο. Αλλά και στις δύο περιπτώσεις, η ‘προσφορά’ του δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί από τους θεατές της. Διότι εκτίμηση ‘εν κενώ’ (χωρίς αναφορά σε νόρμες) δεν υπάρχει. Όταν ο καλλιτέχνης, ουσιαστικώς, απουσιάζει, πώς είναι δυνατόν να υπάρχει η ‘τέχνη’ του; Μέχρι σήμερα, η άλως που περιέβαλλε την αλεατορική ποίηση εξακολουθεί να αποσπά τον θαυμασμό των ανοήτων. Πότε θα έρθει η μέρα που κάποιο παιδάκι θα υποδείξει στους λογίους καλλιτέχνες και τεχνοκρίτες ότι ο βασιλιάς είναι γυμνός, δεν γνωρίζω. Υποπεύομαι όμως ότι τα μυστήρια της τέχνης, ως ανάλογα των μυστηρίων της θρησκείας, τα οποία εξορισμού δεν επιδέχονται λογική επεξεργασία, θα αργήσουν πολύ να αποκαλυφθούν. Και ως τότε θα απορούμε ες αεί για αυτά που συναντούμε στις πινακοθήκες ή στον υπαίθριο χώρο (όπως οι πρόσφατες ελβετικές αγελάδες), διερωτώμενοι: «Μα είναι αυτό τέχνη;».

² Εκτός, βέβαια, απ’ το να ξαπλώνουμε στον καναπέ του ψυχαναλυτή μας.

³ Εφόσον εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι η *κατανόηση* και όχι κάποια επιστημονική ή υπερβατική αλήθεια.

⁴ Το γεγονός ότι δαπανώνται εκατομμύρια δολάρια για μια παράσταση της *Aida* στην Αίγυπτο του 1986, δεν είναι διόλου παρήγορο γεγονός, αν αφήσει κανείς κατά μέρος τα δολάρια και ασχοληθεί με την ποιότητα της παράστασης. Ούτε σημαίνει τίποτε το ότι μεγάλοι τραγουδιστές λαμβάνουν μέρος σε τέτοιου είδους πανηγύρια, όταν αυτοί οι μεγάλοι καλλιτέχνες έχουν μετατοπισθεί από το βάθρο τους. Ο Placido Domingo και ο Luciano Pavarotti θυμίζουν άγριους που ο πολιτισμός της κατανάλωσης περιφέρει ως σπάνια δείγματα κάποιου χαμένου πολιτισμού. Αλλά τους περιφέρει με τους δικούς του όρους. Και τους εκκυδαίξει φορώντας τους ‘κοστούμια’ που δεν ταιριάζουν με τους ρόλους τους.